

ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИВЛАСНЕННЯ ТА РОЗТРАТУ МАЙНА

THE GENESIS OF CRIMINAL LIABILITY FOR MISAPPROPRIATION AND EMBEZZLEMENT OF PROPERTY

Гвасалія А.В., аспірантка кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Попов К.Л., к.ю.н.,
доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті досліджуються походження та основні етапи розвитку кримінальної відповідальності за привласнення та розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Привласнення майна завдає значної шкоди відносинам власності, хоча в структурі зареєстрованої корисливої злочинності привласнення є лише третім за поширеністю після крадіжки і шахрайства. Питання протидії протиправним привласненням особливо актуалізується сьогодні, коли держава вимушена докладати значних зусиль для своєї оборони, знижуючи пріоритетність охорони власності, що створює сприятливе середовище для поширення корисливої злочинності. У зв'язку з цим, виникає потреба у формуванні дієвих кримінально-правових заходів охорони власності, заснованих, зокрема, і на історичному досвіді.

Саме історії розвитку кримінальної відповідальності за привласнення та розтрату майна в Україні від найдавніших пам'яток права до чинних положень кримінального закону присвячена стаття. Аналізуються положення Руської правди, Литовських статутів 1529 р., 1566 р., 1588 р., Соборного уложення 1649 р., Військового артикулу 1715 р., Прав, за якими судиться малоросійський народ 1743 р., Зводу законів Російської імперії 1832 р., Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., Уставу про покарання, які накладаються мировими суддями 1864 р., Кримінального кодексу Австрії 1852 р., Угорського кримінального уложення про злочини і проступки 1879 р., Кримінального уложення 1903 р., постанов ВУЦВК та РНК УСРР, КК УСРР 1922 р., КК УРСР 1927 р., КК УРСР 1960 р. та КК України 2001 р.

Виділяється періодизація розвитку норм про кримінальну відповідальність за протиправне привласнення майна в Україні, та встановлюються основні історичні форми посягання на майно, щодо якого особа має певні правомочності, або щодо заволодіння яким особа зловживає своїм службовим становищем. Визначаються особливості трансформації ідеї покарання за протиправне привласнення майна.

Ключові слова: привласнення та розтрата майна, кримінальна відповідальність, зловживання службовим становищем, майнові злочини, корупційні злочини, історія кримінального права.

The article examines the origin and main stages of the development of criminal liability for misappropriation and embezzlement of property or taking possession of it through abuse of official position. Misappropriation of property causes considerable damage to property relations, although in the structure of recorded acquisitive crime, misappropriation is only the third most common after theft and fraud. The issue of combating illegal appropriation is especially relevant today, when the state is forced to make significant efforts for its defense, reducing the priority of property protection, which creates a favorable environment for the spread of self-interested crime. In this regard, there is a need for the formation of effective criminal and legal measures for the protection of property, based, in particular, on historical experience.

The article is devoted to the history of the development of criminal liability for misappropriation and embezzlement of property in Ukraine from the earliest monuments of law to the current provisions of the criminal law. The provisions of Ruska Pravda, Lithuanian statutes of 1529, 1566, 1588, Council Regulation of 1649, Military Article of 1715, Laws by which the "Malorussian" people are tried of 1743, Code of Laws of the Russian Empire of 1832, Provisions on Criminal and Correctional Punishments of 1845, Statute on Punishments Imposed by Justices of the Peace of 1864, Criminal Code of Austria of 1852, Hungarian of the Criminal Code on Crimes and Misdemeanors of 1879, the Criminal Code of 1903, resolutions of the "VUCVK" and the "RNK" of the Ukrainian SSR, the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1922, the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1927, the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1960 and Criminal Code of Ukraine of 2001 are analyzed.

The periodization of the development of provisions on criminal liability for illegal appropriation of property in Ukraine is highlighted, and the main historical forms of property encroachment, in respect of which a person has certain powers, or in relation to the acquisition of which a person abuses his official position, are established. The features of the transformation of the idea of punishment for illegal appropriation of property are determined.

Key words: appropriation and embezzlement of property, criminal liability, abuse of official position, property crimes, corruption crimes, history of criminal law.

Першим письмовим джерелом давньоруського світського права прийнято вважати Руську правду, у якій норми кримінального права були ще невіддільними від цивільного: злочинами вважалися порушення прав окремих осіб – *обиди* (тут і далі курсив наші – А.Г.), а більшість покарань були майновими (*ври*, штрафи). Серед майнових *обид* з ознаками привласнення майна у Широкій Руській правді [1] можна виділити неповнення боргу протягом *багатох літ* (ст. 44), неповнення купцем грошей, наданих іншим купцем для торгівлі (ст. 45) та неповнення покляжі (ст. 46). За позовом власника майна *обидчик* зобов'язаний був таке майно повернути і сплатити штраф в казну у розмірі трьох гривень. Руська правда не передбачала будь-яких форм укладення договорів, виконання зобов'язань здійснювалося за взаємною довірою, а тому будь-які договори скріплювалися чесним словом (клятвою). Клятви було також достатньо і при витребуванні

майна із чужого володіння купцем чи власником покляжі – на відміну від звичайної процедури повернення майна із чужого володіння, яка передбачала обов'язкове залучення свідків. Спрощений порядок повернення майна, довіреного особі (повіреному) для певної мети (зберігання чи торгівлі), був проявом підвищеної вимогливості до повіреного у зв'язку із наявністю у нього певних правомочностей щодо довіреного майна. Зазначеними особливостями порядку повернення майна, довіреного іншій особі, у Руській правді закладено передумови для специфічної юридичної відповідальності за збереження і майбутнє повернення майна власнику.

Щодо відповідальності за розтрату майна у ст. 68 Руської правди зазначено: «*Аже ли пропїється или пробїється, а въ безумїи чюжь товаръ потравить, то како любо тгъмъ чїй то товаръ: ждут ли ему – а своя им воля, продають ли его – а своя им воля*». Тобто у разі, якщо купець,

у віданні (тимчасовому володінні) якого знаходився товар, розтратити (*потравити*) такий товар умисно (*по безумію*), то власник товару міг чекати від винного відшкодування збитків у розмірі вартості товару, або продати винного у *закути* (рабство).

Таким чином, виділяючи специфічні форми посягань на майно особою, у володінні якої перебуває таке майно, Руська правда уже у XI–XII ст. заклала основу для розвитку кримінальної відповідальності за привласнення та розтрату майна.

Литовські статuti встановили вже суто кримінальну відповідальність за протиправне привласнення. Так, ознаки заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сучасному розумінні містить арт. 21 розд. 6 Статуту 1529 р. [2], який передбачає протиправне стягнення воєводою, старостою або суддею *пересуду* (податку) понад встановлені норми. Винний у протиправному стягненні податків був зобов'язаний повернути майно потерпілій стороні з *нав'язкою* (відшкодуванням шкоди понад вартість майна) та сплатити штраф в казну у розмірі дванадцяти рублів грошей. Таке ж покарання встановлювалося арт. 29 розд. 1 Статутів 1566 р. та 1588 р. [3] за протиправне стягнення мита у тих місцях, які звільнені від їх сплати (государеві, шляхетські села та містечка тощо). Відповідно до цього ж арт. 29 за заведення шляхтичем мита без указу у своєму маєтку, такий маєток підлягав конфіскації на користь государя. Зазначені покарання були менш суворими, ніж за інші злочини проти власності (наприклад тілесні покарання чи смертна кара за крадіжку залежно від вартості викраденого), оскільки до воєвод, старост, суддів та шляхтичів як до людей привілейованого стану не застосовувались тілесні покарання.

При цьому, за фальшування монет карбувальниками та привласнення ними золота, срібла чи інших матеріалів, які надані їм для карбування монет, Статuti 1566 р. та 1588 р. (арт. 13 (17) розд. 1) встановлювали кваліфіковану смертну кару через залиття горла розтопленим металом. Оскільки карбувальниками монет були здебільшого прості вільні люди, щодо них застосування тілесних покарань було можливим. Суворість покарання може також пояснюватися тим, що зловживання карбувальників монет на той час були поширеним явищем та завдавали великої шкоди казни.

Норма Соборного уложення 1649 р. щодо кримінальної відповідальності за привласнення карбувальниками золота, срібла чи інших матеріалів, які надані їм для карбування монет (ст. 1 гл. V Уложення) була повністю запозичена із литовських статутів, навіть у частині покарання. Інша ситуація із запозиченням норм про кримінальну відповідальність за протиправне стягнення мит (ст. 1–3 гл. IX Уложення): хоча диспозиції норм є майже повністю рецепційованими із литовських статутів, однак покарання встановлювалося відповідно до розвинутої ще із судибників московського князя Івана III 1497 р. та московського царя Івана IV 1550 р. системи покарань. Так, за стягнення мит в місцях, де це заборонено, Уложення, окрім відшкодування збитку, встановлювало побиття батогами. Водночас, покарання за стягнення мит без указу було менш суворим – замість конфіскації маєтку винного передбачалася конфіскація привласнених без указу коштів. Тобто, засвоївши із литовських статутів суттєві ознаки діянь, пов'язаних із протиправним привласненням, Уложення використало власний підхід при встановленні покарань, який полягав у однаковому ставленні як до звичайних вільних, так і до *служилих* людей без диференціації покарання залежно від привілейованого стану особи винного. Тим самим норми Уложення, хоча і передбачали покарання, пов'язані із фізичними стражданнями, однак не розрізняючи покарання залежно від стану особи, заклали основу для рівної відповідальності осіб за вчинені ними злочини.

Уложення передбачало також й інші прояви протиправного привласнення. Так, відповідно до ст. 147 гл. X Уложення протиправне одержання *недільником* (судовим розпорядником, який виконує обов'язки по неділям) *хоженого* (кошти, які сплачувалися сторонами у справі, як оплата його праці) понад норми, встановлені законом, каралося побиттям батогами, а незаконно привласнене майно стягувалося з винного на користь потерпілого. За вчинення такого злочину повторно встановлювалося покарання кнутом та звільнення зі служби (покарання кнутом вважалося більш суворим, ніж покарання батогами). Положення щодо розтрати купцем майна, наданого для торгівлі, успадковані Уложенням з Руської правди, все ще залишали це діяння в системі цивільних неправд – винний зобов'язаний був відшкодувати вартість розтраченого, у разі ж його неплатоспроможності останнього віддавали у розпорядження позивача до *відкупу* (ст. 206 гл. X).

Таким чином, як литовські статuti, так і Уложення 1649 р., систематизуючі акти, які накопичилися протягом декількох століть, передбачили протиправне привласнення уже саме як злочин, а не як порушення майнових прав окремих осіб. Привласнення майна каралося державою в особі государя і незалежно від звернення потерпілого із позовом. При цьому суспільна небезпечність привласнення державного майна визнається більшою, ніж небезпека від заволодіння майном інших осіб, навіть шляхом зловживання службовим становищем. Слід зауважити, що перші кримінально-карні привласнення були по суті корупційними, тобто вчинялись особами, наділеними державно-владними функціями або стосувались державного майна. Поряд з цим, привласнення приватними особами майна, яке не належало державі, все ще вважалося цивільно-правовими деліктами.

Військовий артикул Петра I 1715 р., який хоча і стосувався людей *ратних* (військових), однак використовувався при вирішенні судьями при загальних справах. При цьому Артикул не скасовував дію Уложення, а застосовувався одночасно з ним. Так, ст. 194 Артикулу визнавала злочинном приховання та споживання на свою користь казенних грошей, які особа *має у своїх руках*. Ознака «мати у своїх руках казенні кошти» може означати наявність певних повноважень щодо казенного майна, яке передається у руки у зв'язку із певними державними інтересами та для певних службових цілей, тобто у *відання*. Утримання (неповернення та приховання) майна, наданого у *вірні руки* теж було злочином відповідно до ст. 193, і вважалося видом крадіжки. На відміну від ситуації, коли особа має у своїх руках казенні гроші у зв'язку із певними службовими цілями, надання майна у *вірні руки* передбачало довірчі відносини між власником майна і винним, а тому утримання такого майна було порушенням не інтересів служби, а проявленою до винного довіри. У такому розумінні вказані ознаки зв'язку особи з майном слід розглядати як прототипи ознак «перебувало у віданні» або «ввірене» предмета привласнення у сучасній редакції ст. 191 КК України [4].

Привласнення казенних грошей, які особа має у своїх руках, каралося смертною карою через повішення з *позбавленням живота* (конфіскацією майна). Таке ж покарання застосовувалося і до тих, хто знав про вчинення такого злочину, але не повідомив. Утримання ввіреного майна каралося менше суворо – побиттям *шпичуртенами* (спеціальні пруті для тілесних покарань), а за наявності обтяжуючих обставин (повторності, вартості привласненого та особи потерпілого) – відрізанням носа та вух, засланням на каторгу або смертною карою. Покарання за утримання їстівного, питного чи майна невеликої вартості пом'якшувалося або зовсім не признавалося.

Аналізуючи зазначені в Артикулі та Уложенні 1649 р. ознаки протиправного привласнення, можна відмітити, що положення по окремі його прояви різко змінюються

положеннями, які охоплюють випадки зловживань як з боку осіб, які наділені службовим становищем, так і тих осіб, яким майно ввірене незалежно від їх становища. Протиправне утримання майна, яке ще за Уложением 1649 р. належало до цивільних деліктів, тепер карається як злочин – аж до смертної кари за обтяжуючих обставин. Замість характерного для Уложения покарання батогами або кнутом вводиться побиття шпіцрутенами. Такий різкий перехід пояснюється тим, що норми Артикулу не були прямим результатом розвитку внутрішнього законодавства, а майже повністю взяті із шведських та німецьких законів, навіть у частині покарань.

Права, за якими судитись малоросійський народ 1743 р. [5], містять доопрацьовані положення Артикулу щодо протиправного привласнення казенних грошей (арт. 11 гл. 24), вводючи ознаку перебування майна у *відомстві* особи, яка фактично є тим самим, що і сучасна ознака відання майном. У частині покарання Права були більш поблагливіми до винного у майновому плані, ніж Артикул, не встановлюючи конфіскацію майна при протиправному привласненні. Поряд із цим, Права окремо встановлюють відповідальність за протиправне стягнення податків особами *будь-якого звання та чину* (арт. 13 гл. 4). Розрізняючи протиправне заволодіння майном за ознакою способу його вчинення, Права заклали передумови для розмежування привласнення майна та заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у чинній ст. 191 КК України.

Звід законів Російської імперії 1832 р. значно пом'якшив покарання за протиправне привласнення порівняно із Військовим артикулом та Уложением 1649 р., скасувавши смертну кару за їх вчинення. Загалом Звід передбачав декілька форм привласнення казенного майна: розкрадання, розтрату та незаконне користування (ст. 292–295 гл. 4 т. 15). При цьому, розкрадання і розтрата казенного майна були видом крадіжки, тобто таємного взяття чужого майна без згоди його власника з подальшим вживанням такого майна на свою користь. На відміну від крадіжки посадове розкрадання передбачало спеціальні суб'єкт (чиновник) та предмет (казенне майно), і не включало ознаку таємного способу заволодіння майном. З огляду на це, ключовою ознакою, яка притаманна як розкраданню, так і крадіжці як видам майнових злочинів, було вживання (обернення) на свою користь чужого майна без згоди його власника.

Зводом вперше встановлено кримінальну відповідальність за протиправне за утримання або приховання приватного майна, прийнятого на зберігання. Таке привласнення вважалося одним з видів крадіжки.

Покарання за розкрадання, утримання та розтрату майна було диференційованим залежно від ціни викраденого, наявності повторності та характеристик особи винного: примусові роботи, тілесні покарання (крім для дворян, духовенства, купців) та заслання. Крім того, винні у посяганні на казенне майно зобов'язані були відшкодувати завдані збитки у подвійному розмірі.

Незаконне користування казенним майном, *наданим у руки*, як вид посадового злочину містило ознаки як привласнення (споживання казенного майна на власні потреби), так і розтрати (надання казенного майна у позику іншим особам), однак крадіжкою не вважалося. Вказане можна пояснити тим, що для незаконного користування казенним майном не є характерною ознака обернення майна на користь винного. Незаконне користування казенним майном каралося звільненням з посади, а також одним з альтернативних покарань залежно від тяжкості злочину: позбавлення чину або деяких станових прав, віддача на військову службу, заслання на поселення або на каторжні роботи.

Окремі прояви привласнення майна зустрічалися і в інших статтях Зводу: незаконне стягнення податей як

виду *лихоїмства* (ст. 509), розкрадання золота із заводів з видобутку золота (ст. 559), таємний продаж солі приватним заводчиком чи управляючим (ст. 572), які каралися як службові зловживання.

Аналіз положень Зводу 1832 р. дозволяє простежити певну наступність у розвитку положень про кримінальну відповідальність за протиправне привласнення. Так, у Зводі збережено сформований ще у Військовому артикулі 1715 р. німецький підхід до узагальненого розуміння кола діянь, пов'язаних із привласненням та розтратою майна, та віднесення їх до видів крадіжки. Однак, запозичуючи положення іноземного законодавства, автори Зводу також намагалися напрацювати власні законодавчі конструкції для майнових зловживань. Такий правотворчий підхід спричинив помітну казуїстичність норм Зводу про відповідальність за привласнення майна.

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. відповідальність за привласнення майна залежала від професійного чи службового становища винного. Загальне посадове привласнення за ст. 354 Уложения визначалося як «протизаконне обернення посадовою особою на свою користь ввіреного їй по службі майна у формі використання, споживання, привласнення чи розтрати. При цьому майно, яке знаходилося *в руках* винного могло бути як казенним, так і приватним». Просте привласнення каралося ув'язненням на строк до одного року, а кваліфіковане (коли вартість привласненого перевищувала триста рублів) – відправленням у виправні арештантські відділення на строк до чотирьох років. Покарання значно пом'якшувалося при добровільному поверненні привласненого майна. Ступінь пом'якшення залежав від того, чи повертав винний таке майно до виявлення злочину чи після. У першому випадку винний відсторонювався від служби і сплачував штраф у розмірі вартості привласненого, а у другому – крім сплати штрафу підлягав також звільненню зі служби.

Ознаки привласнення та розтрати містили злочини, вчинені чиновниками, яким ввірене зберігання грошей (ст. 482–485, 495), деякі злочини проти майна та доходів казни (ст. 549, 550, 554), а також інші злочини у різних сферах господарської діяльності. За привласнення та розтрату приватного майна, ввіреного для певної мети, відповідальність встановлювалася окремо – за ст. 177 Уставу про покарання, що призначаються мировими Суддями 1864 р.

Аналіз норм Уложения про покарання 1845 р. про кримінальну відповідальність за привласнення та розтрату дозволяє виявити такі його особливості: виділення окремих видів привласнення – посадового та приватного, простого та кваліфікованого; розосередженість норм про відповідальність за привласнення майна у різних розділах; велика кількість відповідних законодавчих положень – привласненню майна в Уложенні присвячено більше п'ятдесяти статей. Наявність численних, зовні схожих між собою законодавчих положень ускладнювала вибір належної для застосування норми, одночасно залишаючи і певні законодавчі прогалини, оскільки навіть декілька десятків казуїстичних положень Уложения не могли охопити всіх можливих випадків протиправного привласнення майна. Особливістю є також диференціація Уложением покарання за протиправне привласнення залежно від станової приналежності, що суперечило досить поширеній в ті часи ідеї рівності перед кримінальним законом.

Кримінальне уложення 1903 р. об'єднало норми Уложения 1845 р. та Уставу 1864 р., значно спростили та полегшили структуру кримінального закону. Ст. 574 Кримінального уложення визначала загальний склад привласнення ввіреного особі чужого рухомого майна, яке каралося ув'язненням на строк до шести років залежно від обтяжуючих обставин. Ст. 575–579 Крими-

нального уложення визначали також спеціальні склади привласнення, сконструйовані за ознаками суб'єкта злочину. Із прийняттям Кримінального уложення 1903 р. відбулась остаточна зміна законодавчої парадигми – від встановлення кримінальної відповідальності за окремі прояви привласнення чужого майна до формування в одній загальній нормі цілісної законодавчої конструкції кримінально протиправного привласнення.

Загалом положення Зводу 1832 р., Уложення про покарання 1845 р., Уставу про покарання 1864 р. та Кримінального уложення 1903 р. про кримінальну відповідальність за привласнення та розтрату майна є досить гуманними (смертна кара за такі посягання не застосовувалась), добре розробленими з технічної точки зору, хоча і помітно казуїстичними. Відповідні законодавчі положення запозичувалися із законів окремих європейських держав, хоча й відрізняються специфічною деталізацією окремих проявів привласнення, не характерною, зокрема, для європейського законодавства.

Для порівняння: у Кримінальному кодексі Австрії 1803 р. у редакції 1852 р. (діяв на Галичині) [6], який теж укладений на основі норм німецького права, було тільки два види привласнення ввіреного майна, яке називалося розкраданням (*veruntreuung*). Передбачалося розкрадання посадове (ст. 182) і вчинене боржником щодо майна кредитора (ст. 183). Залежно від вартості привласненого майна розкрадання було просте та кваліфіковане. Покарання за розкрадання у КК Австрії була значно суворішим, ніж за кодексами інших європейських країн того часу. Так, максимальний строк позбавлення волі за кваліфіковане розкрадання становив двадцять років, що у п'ять разів перевищує строк покарання у виправних арештантських відділеннях за Уложенням 1845 р.

Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки 1879 р., яке діяло на Закарпатті [7], теж передбачало дві форми розкрадання майна, яке знаходиться у володінні особи (ст. 355, 363): розтрату (*sikkasztás*) та незаконне привласнення ("hűtlen kezelés"). При цьому його положення містять вказівку на момент закінчення злочину – розкрадання є закінченим, коли винний відчуває річ, використовує її, або розпоряджається нею іншим чином. Угорське уложення поділяло розкрадання на проступки та злочини залежно від вартості привласненого. Розкрадання каралося ув'язненням строком до п'яти років із звільненням з посади або призупиненням політичних прав або без такого.

Тобто, норми австрійських та угорських законів про кримінальну відповідальність за привласнення майна були систематизованими і не передбачали значну кількість складів цього злочину, як це було притаманно, наприклад, Уложенню 1845 р. Причини такої законодавчої диференціації відповідальності за привласнення могли полягати у намірі авторів Уложення поєднати розроблені у країнах Європи юридичні конструкції привласнення, з усталеними у національному законодавстві підходами до криміналізації відповідних майнових злочинів.

У 1917–1921 рр. обставини великих суспільно-політичних трансформацій та економічної нестабільності створювали сприятливе середовище для поширення злочинності, в тому числі корисливої. Тому одними з основних законодавчих актів українського робітничо-селянського уряду були ті, що спрямовані на боротьбу із злочинністю. Так, у сфері охорони державної власності видана постанова ВУЦВК про боротьбу з розкраданням вантажів на державних складах і при транспортуванні вантажів від 15.06.1921 р. [8, с. 358–359], ст. 3 якої, серед інших видів розкрадання передбачала розтрату (незаконний відпуск товарів працівниками органів постачання та виробництва, розкрадання керівниками державних та приватних підприємств товарів і матеріалів, наданих їм державними органами для виконання державних замовлень). Розкра-

дання за цією постановою каралося позбавленням волі від трьох років і розстрілом – при обтяжуючих обставинах. Суворість покарання визнавалась необхідною і в боротьбі з такими посадовими злочинами як привласнення і розтрату. До останніх постанов РНК про заходи боротьби з посадовими злочинами від 22.07.1921 р. [8, с. 452] відносила: встановлення незаконних поборів; розкрадання ввіреного по службі майна; незаконну реквізицію і конфіскацію, пов'язану з прихованням затриманих речей, грошей та документів.

Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. [9, с. 570–591] вперше виокремив та закріпив привласнення та розтрату – два поняття, які у сучасному кримінальному законодавстві невіддільні одне від одного. КК УСРР 1922 р. визначав привласнення як самовільне утримання с корисливою метою майна, ввіреного для певної мети, і розрізняв три склади злочину: посадове привласнення майна, яке знаходиться у віданні в силу службового становища (ст. 113); посадове привласнення або розтрату майна, ввіреного за посадою (ст. 186); привласнення та розтрату майна, ввіреного для певної мети, вчинені приватною особою (ст. 185). Привласнення майна посадовою особою, яке знаходилося у віданні в силу службового становища, відносилося до посадових злочинів, у той час як привласнення посадовою особою ввіреного майна за посадою – до майнових. Вказане розрізнення може пояснюватися тим, що ознака *ввірення* майна, в тому числі *за посадою* не стосувалась повноважень посадової особи щодо майна (що було характерним для *відання* майном), а означала певну довіру власника майна до винного у зв'язку із його посадою, з огляду на яку власник ввіряв останньому своє майно. Саме тому законодавець вирішив віднести посадове привласнення ввіреного майна до майнових злочинів, а привласнення майна, яке знаходилося у віданні – до посадових. Однак ст. 186 проіснувала всього рік і була виключена як така, що охоплюється ст. 113 КК 1922 р. Обтяжуючими обставинами посадового привласнення були вчинення привласнення особливо важливих державних цінностей або вчинення злочину посадовою особою з особливими повноваженнями. Посадове привласнення каралося значно суворіше (позбавленням волі від одного року або розстрілом – при особливо обтяжуючих обставинах), ніж привласнення, вчинене приватною особою (примусові роботи до шести місяців або позбавлення волі на шість місяців).

КК УРСР 1927 р. [10] скасував смертну кару за посадове привласнення та розтрату при обтяжуючих обставинах, замінивши її на позбавлення волі із суворою ізоляцією від двох до десяти років з конфіскацією майна (ст. 104). У подальшому КК 1927 р. доповнювався нормами про привласнення поштових надсилань (ст. 104-1), привласнення майна, переданого на зберігання уповноваженим на те органом влади (ст. 177-1), а також неповернення книг, взятих з державних або громадських бібліотек (ст. 177-2). Внесення змін до КК було систематичним явищем, яке характеризувало турбулентність нестабільного ще тоді новоутвореного устрою. Зазначені вище склади привласнення охоплювалися складом загального (ст. 177) або посадового привласнення (ст. 104). Тому виділення спеціальних норм про кримінальну відповідальність за привласнення майна може свідчити про намір законодавця підкреслити важливість боротьби з окремими проявами протиправного привласнення, які порівняно з іншими корисливими посяганнями були більш поширеними чи завдавали більшої шкоди суспільним відносинам того часу.

Період післявоєнної розрухи і росту економічної злочинності вимагав жорстких заходів, зокрема і щодо боротьби з посяганнями на державну власність. Так, указом Президії ВР СРСР «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного та громадського майна» від 04.06.1947 р. [10] значно посилено відповідальність

за основні способи розкрадань державної власності: крадіжку, привласнення та розтрату. Порівняно із нормами КК 1927 р. максимальний строк ув'язнення за привласнення та розтрату державного майна збільшився у 2,5 рази (до двадцяти п'яти років), за привласнення громадського майна – у 2 рази (до двадцяти років), а також вводилося додаткове покарання – конфіскація майна.

КК УРСР 1960 р. [11] декриміналізував протиправне привласнення недержавного майна, яке було знову криміналізоване лише у 2001 р. з прийняттям чинного КК України. Поряд з цим, ст. 84 КК 1960 р. було введено новий спосіб розкрадання державного або колективного майна – шляхом зловживання посадовою особою своїм службовим становищем. Відповідна норма передбачала випадки, коли посадова (службова) особа, не маючи правомочностей щодо майна, на яке посягає, може обернути його на свою користь, використавши своє службове становище. Так, закладені ще у литовських статутах ознаки протиправного стягнення податків знайшли своє закріплення у складі заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. На сьогодні заволодіння службовою особою, наприклад, благодійної організації коштами, які надходять у її фонди від громадян, буде кваліфікуватися як заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем.

Слід відмітити зменшення суворості покарання за привласнення у КК 1960 р.: максимальний строк позбавлення волі за ст. 84 (до п'ятнадцяти років), порівняно із Указом 1947 р. зменшився у 1,6 і 1,3 рази щодо посягання на державне та громадське майно відповідно. При цьому КК 1960 р. встановлював додаткові покарання – позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю та вислання за межі місцевості проживання (якщо перебування особи, які вчинили злочин, у такій місцевості визнається судом суспільно-небезпечним). У 1961 р. у зв'язку із збільшенням розмірів розкрадань, зумовлених ростом виробництва, запроваджувалася політика щодо посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами, у межах якої за вчинення розкрадання державного та колективного майна в особливо великих розмірах знову було встановлено смертну кару (ст. 86-1), яка застосовувалася до її скасування у 1992 р. Обтяжуючими обставинами протиправного привласнення за КК УРСР 1960 р. були вчинення такого злочину повторно, за попередньою змовою групою осіб, а також у великих або особливо великих розмірах. У 1995 р. за вчинення привласнення та розтрати був передбачений штраф, а розкрадання шляхом зловживання службовим становищем стало каратися більш суворо (позбавленням волі до п'яти років замість чотирьох).

Загалом радянське законодавство про кримінальну відповідальність за протиправне привласнення було сповнене частими змінами. Підходи до пеналізації окремих проявів корисливих і корупційних злочинів змінювались, враховуючи специфіку криміногенної ситуації. Зміст, причини та обґрунтованість таких змін є науковими проблемами, вирішення яких стане предметом наступних досліджень. Водночас, аналіз диспозицій норм кримінальних кодексів УРСР щодо протиправного привласнення дозволяє констатувати високий рівень узагальненості таких положень. Радянські кримінальні кодекси передбачили два основних види посягання на власність, вчиненого особою, яка має певні правомочності щодо чужого майна: 1) привласнення та 2) розтрату майна, а також близьку до них третю форму – 3) розкрадання шляхом зловживання службовим становищем. У вітчизняній кримінально-правовій науці й досі немає однозначного розуміння змісту цих трьох діянь. Дискусійним залишається питання щодо можливості розтрати без попереднього привласнення майна, якщо вона є одним із способів розпорядження привласненим майном. Однак, незважаючи на наукову дискусію,

законодавча норма про кримінальну відповідальність за привласнення, розтрату майна та заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем в майже незмінному стані діє вже більш ніж 60 років.

Таким чином, простеживши історію законодавства про кримінальну відповідальність за привласнення та розтрату майна від найдавніших юридичних пам'яток до чинних норм можемо виокремити такі етапи його розвитку: 1) XI–XVI ст. – перші прояви протиправного утримання та розтрати особою майна, яке знаходилося у її володінні, Руська правда відносила до сфери цивільних деліктів, а за їх вчинення встановлювала майнове відшкодування; 2) XVI–XVII ст. – Литовські статuti 1566 р. і 1529 р. та Соборне уложення 1649 р. визначили кримінально-караними прояви привласнення, пов'язані із посяганнями на державне майно та із державно-владними функціями тих, хто протиправно заволодіває майном інших осіб; 3) XVIII ст. – Військовий артикул 1715 р., запозичуючи положення німецького права, вперше узагальнив визначення кола діянь, яке охоплює випадки зловживань як з боку осіб, які наділені службовим становищем, так і тих осіб, яким майно ввірене незалежно від їх становища. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р., систематизували норми військових артикулів і литовських статутів, заклали передумови для розмежування протиправного заволодіння майном за ознакою способу його вчинення; 4) XIX ст. – поч. XX ст. – Звід законів 1832 р. виділив серед ознак привласнення ознаку вживання (обернення) на свою користь чужого майна без згоди його власника та вперше встановив кримінальну відповідальність за протиправне привласнення приватного майна. В Уложенні про покарання 1845 р. зроблено спробу криміналізації конкретних проявів привласнення у всіх специфічних для них ознаках, що призвело лише до надмірної казуїстичності та складності у правозастосуванні. Загальний склад привласнення ввіреного особі чужого рухомого майна встановлює лише Кримінальне Уложення у 1903 р.; 5) поч. XX ст. – і дотепер – вітчизняне кримінальне законодавство досягло історично найвищого рівня узагальнення складу привласнення майна, виділивши три основні форми його об'єктивної сторони: привласнення, розтрату майна або розкрадання ним шляхом зловживання службовим становищем.

Аналіз історії покарань за протиправне привласнення, які змінювались одночасно із розвитком ідеї покарання як такого в силу суспільного прогресу, дозволяє все ж виділити певні особливості пеналізації кримінального привласнення. Так, передбачений Руською правдою спрощений порядок стягнення майна від особи, якій воно було попередньо довірене, вже в ті часи закладав передумови для специфічної юридичної відповідальності особи за зловживання щодо довіреного їй майна. Вперше підвищену суворість покарання за привласнення державного майна, порівняно із заволодінням майна приватних осіб, встановив Литовський статут 1566 р., визнаючи більшу небезпечність злочинів проти державної власності, ніж проти приватної. Уложення 1649 р., у свою чергу, заклало передумови формування принципу рівності перед законом, встановивши покарання за протиправне привласнення незалежно від станової приналежності винного. Норми Зводу 1832 р., Уложення про покарання 1845 р. в частині покарання за привласнення та розтрату майна виявилися найменш суворими, скасувавши порівняно з литовськими статутами, Уложенням 1649 р. та Військовим артикулом 1715 р. смертну кару за будь-який прояв протиправного привласнення. У той же період, австрійський КК 1803 р. хоча теж не встановлював смертну кару, однак передбачав максимальний строк ув'язнення за кваліфіковане привласнення у п'ять разів більший, ніж максимальний строк ув'язнення за такий же злочин відповідно до Уложення 1845 р. Смертна кара поверталась на деякий час

у нормах радянського законодавства і була встановлена за протиправне привласнення з обтяжуючими обставинами протягом 1917–1927 рр. та 1961–1992 рр. В іншому види і розміри покарань за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, встановлені у КК 1960 р. успадковані чинним КК України і суттєво досі не змінювались.

Не змінювалася також протягом більш ніж 60 років і диспозиція норми про кримінальну відповідальність

за протиправне привласнення майна. При тому, що деякі терміни, які використовуються для визначення ознак складу цього злочину, наприклад, конструкції «ввірене майно» та «відання майном», є дещо застарілими. З огляду на це, ознаки складу привласнення та розтрати майна, передбачені ст. 191 КК України, потребують подальшого аналізу їх відповідності сучасним відносинам власності, що стане предметом наступних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карамзінський список. *Правда руська* : Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / уклад. С. Юшков. Київ : ВУАН, 1935. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov/lyu.htm> (дата звернення: 30.04.2024).
2. Статут Великого князівства Литовського 1529 року [Текст давньоруською мовою]. *Статути Великого князівства Литовського* : в 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. Т. 1. С. 37–191.
3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року [Текст давньоруською мовою]. *Статути Великого князівства Литовського* : в 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2004. Т. 3. С. 19–327.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
5. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. / упоряд. К.А. Вислобоков; відп. ред. та авт. передм. : Ю. С. Шемшученко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського. Київ : [б.в.], 1997. 547 с.
6. [Osterreichisches] Strafgesetzbuch über Verbrechen, Vergehen und Verbrechen mit Kundmachungspatent. vom 27. Mai 1852. URL: <https://www.koeblergerhard.de/Fontes/StrafgesetzbuchOesterreich1852.htm> (дата звернення: 30.04.2024).
7. 1878. évi V. törvény a magyar büntető törvénykönyv a büntetésekről és vétségekről. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=87800005.TV&xtreferer=94500007.TV#lbj0id5bf2> (дата звернення: 30.04.2024).
8. Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р. / Рада Народних Комісарів УРСР. Харків : Вторая Советская типогр., 1921. 703 с.
9. Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922–1923 рр. / Рада Народних Комісарів УРСР. Харків : Літо-друкарня «Книгоспілки», 1922. 1147 с.
10. Михайленко П.П. Закони Кримінальний Кодекс УРСР [Текст]: Затв. 8 червня 1927 р. : Офіц. текст із зм. і доп. на 1 листопада 1949 р., з постат. матеріалами і дод. / Міністерство юстиції УРСР. Київ : Держполітвидав УРСР, 1949. 167 с.
11. Михайленко П.П. Кримінальний кодекс Української РСР [Текст]: Офіц. текст із змінами та доп. на 1 березня 1968 р. і постатейними матеріалами / Юридична комісія при Раді Міністрів УРСР. Київ : Політвидав України, 1968. 238 с.